

12000 00 - 2104-1334
30.01.2022



**“ILM-FAN VA TA'LIMDA
INNOVATSION YONDASHUVLAR,
MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR”**

**KO'P TARMOQLI 20-SONLI RESPUBLIKA
ILMIY-ONLAYN**

KONFERENSIYASI

ANIQ VA TABIIY FANLAR

PEDAGOGIKA FANLARI

IJTIMOIY GUMANITAR FANLAR

FILOLOGIYA FANLARI



OPEN  ACCESS

 Crossref 

FARG'ONA VILOYATI, FARG'ONA SHAHRI
ISTE'DOD KO'CHASI 1-UY, 1-XONADON

+99891-152-93-14

WWW.ACADEMIASCIENCE.ORG

"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 20-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI

47.	АЖДОДЛАР МЕРОСИ - ИНСОНИЯТ БОЙЛИГИ ЗАВЕЩАНИЕ ПРЕДКОВ – БОГАТСТВО ЧЕЛОВЕКА Бадриддинова Умида Яхёевна	179
48.	АЙРИС МЁРДОКНИНГ "ТУЗОҚДА" РОМАНИДА РОВИЙ НУТҚИ Гулбахор Расулова Керимбаевна	183
49.	O'QUV-DIDAKTIK MATERIAL HAMDA VOSITALARNI TAYYORLASH VA ULARDAN FOYDALANISH Parmanova Madina Parxod qizi, Quvondiqova Muattar Namoz qizi	188
50.	TARBIYA METODLARINING MAQSADI VA MAZMUNI To'raqulova Umida Zayniddinovna, Qurbonova Yulduz Hamro qizi	191
51.	ЭЛЕКТР УСКУНАЛАР МОНТАЖИ ФАНИДАН ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ЎТКАЗИШДА ҚЎЛДА ЯСАЛГАН АСБОВЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ Мирзоев Дилшод Пўлотович	194
52.	HOZIRGI DAVRDA O'QITUVCHILAMING KASBIY MAHORATINI TAKOMILLASHTIRISH Qurbonov Umurzoq Shoyimovich, Sayidov Bunyod Botirovich	198
53.	TYPES AND PECULIARITIES OF REPETITION IN STYLISTICS Yoldosheva Gulchehra	201
54.	УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ЁШЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШДА АЛЛОМАЛАР МЕРОСИНИНГ ЎРНИ Машарипова Фатима Камилловна	206
55.	KOINOT MODELLARI KOSMOGONIYA VA KOSMOLOGIYA MASALALARI Azamatova Gulmira Nizom qizi, Qahhorov Umidjon Fozilovich	211
56.	HUQUQIY MUNOSABATLAR VA ULARNING TUZILISHI Qalandarov Orif Qahramonovich	214
57.	TA'LIMNI OPTIMALLASHTIRISH TUSHUNCHASI Aliqulova Dilfuza Esanovna, Rajabova Ozoda Rasulovna	217
58.	СИНХРОН ТАРЖИМА - ТАРЖИМА ТУРИ СИФАТИДА Маматова Гулноза Абдирозиқ кизи	220
59.	AXBOROT TEXNOLOGIYASI (IT SOHASI) YO'NALISHLARI Xudayberganova Latofat Otajonovna, Xudayberganov Nodirbek Otajonovich	223
60.	BOSH OG'RIG'IGA OID TARIXIY MA'LUMOTLAR VA UNING XUSUSIYATLARI Shermatova Nilufar	228
61.	TON FONETIK VOSITASINING XITOY TILIDAGI O'RNI Abdullayeva N.B	235
62.	XITOY TILI FONETIKASIDA TONLAR MOSLASHUVI Abdullayeva N.B	240
63.	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA PEDAGOGIKA SOHASIGA OID TERMINLARNING INTEGRALLASHUV JARAYONI Nizomova Mohinur Baratboyevna	244
64.	TURISTIK XIZMATLAR TARKIBI VA SIRDARO TURIZMI HAQIDA Qilichev Zoyir Tohir o'g'li	248
65.	FORMATION OF DISCOURSE COMPETENCE AND ITS ROLE IN TEACHING ORAL SPEECH Omila Odilovna Yuldasheva, Nasirova Umida Kamolovna	252
66.	ФУҚАРОЛИК ХУЖЖАТЛАРИНИНГ ХУҚУҚИЙ ТАБИАТИ Зилола Нурова	256
67.	TASHQI IQTISODIY FAOLIYATNING XUSUSIYATLARI Safarov Bekzod Ulug'bekovich	262
68.	XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDA INTEGRATSIYA JARAYONLARI Safarov Bekzod Ulug'bekovich	265

Abdullayeva N.B

O'ZDJTU, Sharq filologiyasi fakulteti,

Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasi, xitoy tili o'qituvchisi

Xitoy tilining boshqa tillardan ajralib turuvchi o'zgacha belgilaridan biri bu – tondir. Xitoy tili uchun so'zlarni ton bilan talaffuz qilish muhim ahamiyatga ega.

Masalan, o'zbek tilida yostiq so'zini " i " harfiga urg'u tushirgan holatda talaffuz qilamiz. Lekin unga urg'u tushirmasdan aytsak ham uning ma'nosi o'zgarib qolmaydi va eshitgan insonlar o'z ma'nosida tushunishadi. Xitoy tilida esa bitta so'z to'rt xil tonda (melodik yoki intonatsiyali) talaffuz qilinadi. Ton xitoy tilida tovushlarga tenglashtiriladi va biron so'zni boshqa tonda talaffuz qilinsa, u boshqa tovushda talaffuz qilingan holat bilan tenglashtiriladi. Masalan, "da" so'zini olsak, birinchi tonda talaffuz qilinganda "qurollantirish", ikkinchi tonda talaffuz qilinganda "javob bermoq", uchinchi tonda "urmoq", to'rtinchi tonda talaffuz qilinganda esa "katta" degan ma'nolarda tushuniladi.

Tonning xarakteristikasi. Tonni xitoyliklar besh shkalalik chastotaga tenglashtirishadi. Eng past ovozda talaffuz qilingani birinchi shkala, eng baland ovozda talaffuz qilingani beshinchi shkalaga to'g'ri keladi. Shkalaning qaysi birida talaffuz qilinishi jinsga va yoshga bog'liq bo'lmagan holat hisoblanadi. Ya'ni, so'zlayotgan inson erkak yoki ayol, qari inson yoki yosh bola bo'lishidan qat'iy nazar so'zdagi ton bir xil, o'zgarmas bo'lib qoladi.

Birinchi ton bir tekisda baland ovoz bilan talaffuz qilinadi va u beshinchi shkalaga to'g'ri keladi. Ikkinchi ton ham baland ovozda talaffuz qilinuvchi guruhga kiradi. Uning boshlang'ich nuqtasi uchinchi shkala bo'lib, oxirgi nuqtasi beshinchi shkalaga to'g'ri keladi. Mazkur ton uchinchi shkaladan beshinchi shkalaga to'g'ridan-to'g'ri, to'xtovsiz talaffuz qilinadi. Uchinchi ton, birinchi va ikkinchi tondan farqli o'laroq ham past ham yuqori shkalaga tegishli ton hisoblanadi. Ba'zi bir

Bir guruh olimlar mazkur tonni birinchi tondan talaffuz boshlanadi, biroz to'g'ri talaffuzdan so'ng u to'rtinchi shkalagacha to'g'ri talaffuz qilinadi deyishadi. Yana bir guruh olimlar uning boshlang'ich nuqtasi ikkinchi shkaladan boshlanib, darrov birinchi shkalagacha tushadi. Biroz to'g'ri talaffuzdan so'ng u yana yuqoriga to'rtinchi shkalagacha ko'tariladi deydi. To'rtinchi ton xitoy tilida yuqori shkalali tonlar guruhiga kiradi. Uning boshlang'ich nuqtasi beshinchi shkala bo'lib, tugash nuqtasi birinchi shkaladir. Bu ton beshinchi shkaladan birinchi shkalagacha to'xtovsiz, to'g'ri talaffuz qilinadi.

Tonni talaffuz qilayotganda ma'lum qismida kuchliroq va tezroq talaffuz qilishga to'g'ri keladi. Masalan, birinchi tonni talaffuz qilayotganda, boshlanishini kuchliroq talaffuz qilish kerak bo'ladi. Ikkinchi tonni talaffuz qilayotganda esa aksincha, talaffuz oxirida eng baland bo'lgan 5-shkalaga yaqinlashganda kuchaytirish kerak bo'ladi. Uchinchi tonni talaffuz qilayotganda, boshlang'ich va o'rtadagi shkalada kuchaytirish kerak bo'ladi. To'rtinchi tonning talaffuzida esa boshlang'ich shkalada kuchli talaffuzdan boshlanadi va oxiriga qarab susayib boradi.

Xitoy tilida yana shunday bir nechta so'zlar borki, ular boshqa so'zlar bilan birga kelganda o'zining doimiy tonini o'zgartiradi. Masalan:

“一” “yi – bir” ; “七” “qi – yetti”; “八” “ba – sakkiz” va inkor so'z “不” “bu – yo'q”.²²

a) “一” “yi” “bir sanoq son”

-Bir sanoq soni xitoy tilida sanoq va tartib son, doimiy so'z birikmasida, qo'shma so'zlarda ikkinchi element sifatida pauzadan oldin ishlatilganda bu sanoq soni doimo birinchi tonda ishlatiladi, masalan: 一八¹—七¹年² – 1817-yil, 第⁴十²—课⁴ – o'n birinchi dars;

-Bir sanoq soni to'rtinchi tonli so'zdan oldin kelganda ikkinchi tonda talaffuz qilinadi, masalan: 一²万⁴ – o'n ming, 一²定⁴ – albatta;

²² 黄伯荣, 廖正东, 《现代汉语》, 上海教育出版社, 1997 年版. 98 页。

- Boshqa tondagi bo'g'inlar oldidan kelganda to'rtinchi tonda ishlatiladi:

—¹杯¹茶² – bir stakan choy, —¹群²人² – bir gruppada odam;

- Takror ishlatiluvchi so'zlar o'rtasida ishlatilganda butunlay tonni yo'qotadi:

看¹ —⁰看¹ – (bir) qarash, 说¹ —⁰说¹ – so'zlashmoq;

a) “七” “qi” “yetti” va “八” “ba” “sakkiz” sanoq sonlari

- To'rtinchi tonli bo'g'indan oldin kelganda ikkinchi tonda talaffuz qilinadi.

masalan: 七²步¹ – yetti qadam, 七²位¹ – yetti kishi, 八²岁¹ – sakkiz yosh, 八²个⁰ – sakkiz dona (bu yerda ge – 个 so'zining etimologik ohangi 4);

- Boshqa holatlarda o'zining etimologik birinchi tonini saqlab qoladi: 七¹天¹ – yetti kun, 七¹百³ – yetti yuz, 八¹千¹ – sakkiz ming, 八¹头² – sakkiz bosh.

Tartib son bilan kelayotgan yetti va sakkiz sanoq sonlari to'rtinchi tonli bo'g'inlar bilan kelayotganda ham o'zining etimologik tonini yo'qotmaydi. Albatta, shunday holatlar ham borki, bunday holatlarda bu sanoq sonlar ikkinchi tonda talaffuz qilinadi. Masalan: 七¹节¹ – yettinchi sessiya, 七¹天¹ – yettinchi kun, 八¹月¹ – sakkiz oy, 八¹队¹ – sakkizinchi otryad.²³

a) Inkori so'z “不” “bu”

- “不” inkori so'zi faqatgina to'rtinchi tonli bo'g'indan oldin kelgandagina ikkinchi tonda keladi: 不²必¹ – zarurat yo'q, 不²信¹ – ishonmaslik;

- Takror qo'llanuvchi so'zlarning o'rtasida kelganda butunlay o'z tonini yo'qotadi: 去¹不⁰去¹ – borasanmi, 起³不⁰来² – tura olmaslik.

b) Ayrim so'zlarda ma'lum bir holatlarda uchraydigan ton o'zgarishlari:

- Shunday holatlar borki, takror qo'llanuvchi ikki so'z va “di” yordamchi so'z qo'llanganda, og'zaki so'zlashuvda ikkinchi takror so'zdan so'ng “er” qo'shimchasi qo'shib talaffuz qilinadi. Natijada, ikkinchi takror so'zi o'zining etimologik toni qanday bo'lishidan qat'iy nazar, birinchi tonda talaffuz qilinadi. Masalan: 快¹快¹地⁰ → 快¹快¹儿¹地⁰ → tezda, 好³好³地⁰ → 好³好³儿¹地⁰ → yaxshilab;

²³ 邵敬敏.《现代汉语》.上海教育出版社.2001 年版.105 页.

- Yordamchi so'z "hen" "juda" inkor so'z "bu" va uchinchi tonli bo'g'in (so'z) orasida kelganda, "hen" so'zi o'zining etimologik uchinchi tonini yo'qotib, to'rtinchi tonda talaffuz qilinadi, masalan: 不¹很³好³ → 不²很⁴好³ → *uncha yaxshi emas*, 不¹很¹远¹ → 不²很¹远¹ → *uncha uzoq emas*;

- "多么" "duo me" "qanday, qanday qilib" so'zining birinchi bo'g'ini talaffuz jarayonida ba'zan birinchi, ba'zan esa ikkinchi tonda talaffuz qilinadi;

- Xitoy tili so'zlarida ton doimo o'zgarib turadi, shu sababli ham xitoy tili fonetikasini o'qitayotganda bunga juda katta ahamiyat berish kerak bo'ladi;

- Tilni o'rganayotgan talabalar nolinchii tonni talaffuz balandligiga uncha ahamiyat berishmaydi, natijada talaffuzda boshqacharoq talaffuz qilingani uchun aksent (ritmik urg'u) bilan gapirgandek taassurot qoldiradi. Shuning uchun ham tonga ega bo'lgan so'zdan keyin keluvchi nolinchii tonli bo'g'inni to'g'ri talaffuz qilishni o'rganish kerak. Aynan tonli va tonsiz bo'g'inlarning navbatma-navbat kelishi, xitoy tili fonetikasining o'ziga xos ritm yaratuvchi xususiyatidir;

- Xitoy tilini o'rganayotgan o'quvchilarning katta qismi ba'zi bir tonlarning birga talaffuz qilishda qiynalishadi, masalan birinchi bo'g'in ikkinchi tonda va ikkinchi bo'g'in birinchi tonda kelganda, yana to'rtinchi va birinchi tonlar birga kelganda.

- Mazkur to'rtinchi ton va birinchi tonlar ketma-ketligini talaffuz qilishda talabalar odatda 5-1 va 3-3 shkalada talaffuz qilishadi (aslida 5-1, 5-5 shkalada talaffuz qilinishi kerak). Talaffuzda bunday xatolik yuzaga kelishiga sabab, avval kelayotgan to'rtinchi tonli bo'g'inni uzoq talaffuz qilishdadir, natijada keyingi birinchi tonli bo'g'inni esa alohida qisqaroq qilib talaffuz qilinishi kerak bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ton fonetik vositasi xitoy tili fonetik tizimida katta ahamiyatga ega bo'lgan vositalardan biri hisoblanadi. O'zbek tili zaminida faqat urg'u (so'z urg'usi, gap urg'usi) va ohang tushunchalari mavjud bo'lsa, xitoy tilida ham urg'u, ham ohang va yana ton tushunchasi mavjud.

Ton bu faqatgina xitoy tiligagina xos bo'lgan holatdir. Xitoy tilida har bir so'z, har bir bo'g'in (iyeroglif) o'zining toniga ega. Agar so'zlash jarayonida tonni

"ILM-FAN VA TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR"
MAVZUSIDAGI 20-SONLI RESPUBLIKA ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYASI
talaffuzida xatolikka yo'l qo'yilsa, so'zning ma'nosi butunlay o'zgarib ketadi.
Shuning uchun ham xitoy tilini o'rgatayotgan har bir o'qituvchi tonlarni ham
yodlatib, so'zni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatishi kerak bo'ladi. Shu talablar amalga
oshirilsagina, yuqori bilimga ega bo'lgan talabalarni yetqizib chiqarishga muvaffaq
bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. 黄伯荣,廖序东.《现代汉语》,上海教育出版社, 1997 年版.
2. 邵敬敏.《现代汉语》,上海教育出版社,2001 年版.
3. Китайско-русский словарь./Под ред. Ся Чжунън.-Москва, 2003.
4. <https://bkrs.info>